

JURGITA VENCKIENĖ

Apie Simono Daukanto Rygos ortografiją ir kalbos politiką (1827–1834)

Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*. Monografija, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, 471 p. ISBN 978-609-8183-43-6.

2018aisiais minėtos Simono Daukanto (1793–1864) 225-osios gimimo metinės, Vidos Girininkienės rūpesčiu jie pavadinti Simono Daukanto metais. Šia proga išleista Giedriaus Subačiaus monografija *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*¹. Tačiau tai nėra eilinis proginis leidinys – monografija yra ilgo, nuoseklaus ir kruopštaus darbo rezultatas. Su Daukantu autorius gerai pažįstamas jau daugiau nei trisdešimtį metų – gilesnės pažinties pradžia laikytina jo disertacija apie Daukanto *Didįjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną* (1852–1856, 1858 m.), apginta 1988 m., o bibliografijoje² galima suskaičiuoti beveik tris dešimtis Daukantui skirtų publikacijų.

Prieš susiformuojant lietuvių bendrinei kalbai kiekvieno autoriaus rašyba turėjo individualių, tik jam būdingų bruožų, be to, ji nebūtinai buvo stabili. Apie Daukanto rašybą Subačius rašė, kad ji „[g]albūt pati nenuosekliausia ne tik tarp XIX a, lietuvių autorių, bet ir visoje lietuvių kalbos rašto istorijoje“ (p.

¹ 2018 m. spalio 6 d. Signatarų namuose Giedrius Subačius monografiją pristatė visuomenei.

² <https://subacius.people.uic.edu/articles.asp>.

15). O Daukanto kalbos, ortografijos tyrimų neturime daug. Be monografijos autoriaus, tirdama Daukanto rankraščių ir nuorašų genezę, chronologiją, jų rašybą analizavo tik Roma Bončkutė³ (taip pat ir kartu su monografijos autoriumi⁴).

Ši monografija parodo, kaip, remiantis ortografijos tyrimais, galima spręsti įvairius kitus ir kalbos, ir istorijos klausimus. Užbėgant už akių galima pasakyti, kad Subačiui ortografijos analizė padėjo patikslinti *Istorijos žemaitiškos* (net ir smulkesnių jos atkarpų) rašymo laikotarpį, papildyti turimas žinias apie kitų Daukanto tekstų chronologiją ir net rekonstruoti jo kalbos politiką.

Sąlygiškai yra skiriami keturi Daukanto kūrybos periodai: Vilniaus, Rygos (1827–1834), Sankt Peterburgo (1834–1850) ir Žemaitijos (1850–1864). Autentiškų Vilniaus periodo rankraščių nėra išlikusių (p. 17), tad Subačius Daukanto ortografijos analizę pradėjo Rygos periodu. Monografijos pavadinime nurodyti metai „1827“ yra ne Daukanto gyvenimo tame mieste pradžia, bet „naujos rygiškos Daukanto ortografijos ženklų pasirodym[o]“ laikas. O „1834“ metai žymi gyvenimo Rygoje ir rygiškosios ortografijos pabaigą (p. 17). Iki šiol Daukanto Rygoje rašytų rankraščių ir nuorašų kalba, be monografijos autoriaus, kitų tyrėjų nebuvo plačiau analizuota.

Kartu su monografijos autoriumi belieka tik apgailestauti, kad vis dar neturime paskelbtų mokslinių Rygos periodo Daukanto rankraščių leidimų⁵. Subačius tyrimui naudojo tik rankraščiais (pirmąją knygą Daukantas išspausdino 1837 m.). Tiriamajam laikotarpiui priskiriama dešimt Daukanto rankraščių: aštuoni rašyti paties Daukanto (*Istorija žemaitiška*, Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos nuorašas, lietuviškų dainų pluoštas *Canticula Lithuanica*,

³ Roma Bončkutė, *Simono Daukanto rankraščiai ir leidiniai. Autentiško teksto problema* (daktaro disertacija) Vilnius, 1993; Roma Bončkutė, „Simono Daukanto Justino istorijos vertimas“, *Simono Daukanto raštai, Istorija Justinaus*, parengė, pratarė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė Roma Bončkutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006 ir kt.

⁴ Roma Bončkutė, Giedrius Subačius, „Simono Daukanto ‘Istorijos žemaitiškos’ rankraščio ir publikavimo istorija“, *Simonas Daukantas, Istorija žemaitiška 2*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, 452–462.

⁵ Paskelbta tik vėlesnių Daukanto rankraščių: *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas 1–3*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996; *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; *Simono Daukanto raštai. Istorija Justinaus*, parengė Roma Bončkutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Išrašai iš knygų apie etnografiją ir istoriją, „O Niewoli Łotiskiej“, *Išrašai iš knygų*, „Dikcionar. Milke. Patarles Letuwiszkas“, „De Duplicitate substantivi“; iš viso beveik 2000 puslapių), du – nenustatytų asmenų nuorašai (*Rubinačio Peliūzės gyvenimas* ir *Gyvatos didžiųjų karvaidų*; daugiau negu 600 puslapių). Be to, siekdamas nustatyti vilnietiškos rašybos perversmą į rygietišką, autorius naudojo ankstesniais Daukanto rankraščiais (*Darbų* nuorašais), o redagavimo pobūdžiui ir laikui nustatyti – ir Sankt Peterburgo bei Žemaitijos periodų darbus. Monografijoje analizuojami Daukanto rankraščiai nėra nauji ar nežinoti, tačiau iš jų tyrimo Subačius gavo naujų, ne tik Daukanto, bet ir apskritai lietuvių ortografijos, kalbos istorijai svarbių rezultatų.

Aptariamąsios monografijos *bendriausias* tikslas – „rekonstruoti Daukanto *ortografinės* kūrybos laboratoriją [čia ir kitur citatose paryškinta monografijos autoriaus – J. V.]“. Siekiama identifikuoti ortografijos naujoves, nustatyti jų priežastis, dinamikos tendencijas. Be to, remiantis ortografijos analize siekiama išaiškinti rankraščių redagavimo sluoksnius, rasti galimus pokyčių šaltinius, patikslinti raštų chronologiją. Gauti rezultatai leidžia rekonstruoti Daukanto „rašybos formavimo mechanizmus ir metodus“, o kartu ir „*kalbos politikos* vykdymo filosofiją ir ideologiją“ (p. 36).

Monografija dėl minčių dėstymo patrauklumo, įtaigumo įtraukia nuo pirmųjų išanginių skyrių – Pratarinės ir Įvado. Pastarąjį sudaro poskyriai „Terminai“, „Daukanto rašybos istoriografijos apžvalga“, „Istoriografinės ortografijos istorijos įžvalgos“. Čia pateikta plati istoriografija, iki šio labiau būdinga istorikų, o ne kalbininkų darbams.

Pirmasis monografijos skyrius „Pradžios lūžiai: *Išrašai iš knygų (IK), Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių (DARB, DAR), Canticula Lithuanica (CL)* ir *Išrašai iš knygų apie etnografiją ir istoriją (IKEI)*“, kaip matyti iš jo antraštės, skirtas nuorašams ir ankstyviesiems Rygos periodo Daukanto rankraščiams. Iš jų autorius rekonstravo Daukanto Vilniaus periodo rašybos bruožus, identifiko tos vilnietiškos rašybos atsisakymo momentą, nurodė naujovių šaltinius ir priežastis, lėmusias Daukanto apsisprendimą.

Iš rankraščio *Išrašai* iš knygų apie etnografiją ir istoriją rašybos analizės paaikškėjo, kad apie 1827–1828 m. ir kiek vėliau Daukantas ėmė keisti savo vilnietišką rašybą – pradėjo orientuotis į Rytų Prūsijos lietuviškų raštų tradi-

ciją⁶ (p. 67). Šis rankraštis laikytinas „rašybos laipsniškos reformos prad[is] atkarp[a]“ (p. 68). Taip Daukantą paveikė to krašto lietuviški leidiniai: pirmiausia Liudviko Rėzos parengtas Kristijono Donelaičio *Metų* leidimas (1818), taip pat Rėzos *Dainos* (1825), Danieliaus Kleino 1653 m. gramatika, kurios didžiąją dalį Daukantas buvo nusirašęs. Be to, Subačius įvertino ir ne-lingvistines aplinkybes – pakeisti vilnietišką rašybą galėjusi skatinti ir „vokiška ir latviška“ Rygos aplinka, o galbūt ir „žinios apie svarstymą įtraukti lietuvių kalbą į Vilniaus universiteto mokymo programas“ (p. 96).

Apie Daukanto orientaciją į Rytų Prūsijos lietuviškus tekstus jau buvo užsiminę Petras Jonikas⁷ ir vėliau Jonas Palionis⁸, tačiau detalesnių tyrimų nepateikė. Subačius parodo, kad paveiktas Rytų Prūsijos lietuviškų tekstų, būtent Rygoje Daukantas ėmė ieškoti būdų suartinti „Lietuvos ir Rytų Prūsijos lietuviškas raštijos tradicijas“ (p. 440). Jo ortografijos „ryšk[ų] sąmoning[ą] lūž[i]“ (p. 96) Subačius iliustravo tokiais jos pokyčiais: vietoj įprastos galūnių raidės <y> [e] Daukantas pradėjo rašyti diakritinę <ę>, kuri tradiciškai iki tol buvo vartota istoriniams nosiniams garsams žymėti; įsivedė Rytų Prūsijos tekstams būdingas diakritines raides <û, ū, ô, ù>, geminatas <ll, ss, tt>, atsisakė tradicinio iš lenkų nusižiūrėto rašmens <ł>.

Dar vienas svarbus aspektas, į kurį monografijos autorius atkreipė dėmesį, yra tai, kad Daukantas, diegdamas Rytų Prūsijos diakritinius rašmenis ir rašybos taisykles, stengėsi atspindėti žemaitišką, o ne aukštaitišką tarimą. Pavyzdžiui, nusižiūrėjęs Rytų Prūsijos lietuviškiems tekstams būdingą rašmenį <û>, Daukantas galėjo ženklinti žemaitišką fonetiką, taip pat ir raide <û> gen. pl. galūnėje; Kleino ir Donelaičio <ô> reiškė [o˙], o Daukantas jį galėjo sieti su žemaitišku tos pozicijos [uo] (p. 88.). Taigi Subačiaus žodžiais tariant, Daukantas „lengviau atsisakė savo Vilniaus rašybos nei žemaitiško tarimo“ (p. 91). Kita vertus, kai kuriais atvejais žymėti žemaitišką tarimą ir laikytis Rytų Prūsijos grafikos buvo gana keblu. Pavyzdžiui, kartu su geminatomis <ss> ir

⁶ Apie Daukanto pažintį su Rytų Prūsijos istorija ir kultūra jam studijuojant Vilniuje yra rašiusi Roma Bončkutė (Roma Bončkutė, „Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris“, *Knygotyra* 65, 2015, 48–65).

⁷ Plg. Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, 234.

⁸ Plg. Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979, 208.

<tt> Daukantas perėmė ir prieš jas rašomą <i>, nors jo šnekteje toje pozicijoje buvo tariama [e], jo anksčiau ir *Išrašuose iš knygų apie etnografiją ir istoriją* žymėta <y>.

Kitas Daukanto rankraštis – *Istorija žemaitiška* – analizuojamas antrajame monografijos skyriuje „Transformacijų kreivės: *Istorija žemaitiška (I)*“. Tai „[s]olidus, parašytas ant vienodo geros kokybės popieriaus, puikiais odos kiektiviršiais“ veikalas, kaip jau minėta, daugiau nei tūkstančio puslapių apimties, o jo paskirtis – „[p]olitinė žinia apie solidžią Lietuvos praeitį“ (p. 274).

Skyriaus pradžioje autorius įspėja skaitytoją, kad *Istorijos žemaitiškos* ortografijos įvairovė didesnė nei anksčiau aptartų tekstų – „tai ieškojimo, įvairovės, diversifikavimo, bet ne atradimo, vienovės ar unifikavimo istorija“ (p. 101). Pavyzdžiui, žemaitiškam [e] žymėti *Istorijoje žemaitiškoje* vartoti keturi rašmenys <e, e, i, y> (p. 137); dvibalsis [ei] žymėtas net septyniais variantais – <ei, eī, ie, iei, iey, ij, yj> (p. 165).

Išanalizavęs *Istorijos žemaitiškos* rašybos ypatybes, kurios rodo sąmoningas Daukanto pastangas ją modifikuoti, Subačius identifikavo rašybos lūžius (jų net 42); pagal jų koncentraciją išskyrė penkis *didžiuosius lūžius*, suskaidančius rankraščio tekstą į šešias „skirtingos vyraujančios ortografijos atkarpas“, jos pavadintos *ryškiosiomis atkarpomis* (p. 265). Šie duomenys svarbūs siekiant patikslinti tiek *Istorijos žemaitiškos*, tiek ir kitų Daukanto rankraščių bei nuorašų datavimą.

Kruopštus *Istorijos žemaitiškos* redagavimo tyrimas padėjo Subačiui atskleisti tolesnę paties rankraščio istoriją: „Bent keturi taisymo rašalu sluoksniai po *Bt* [taisymai po to, kai Juozapas Butavičius nurašė *Istoriją žemaitišką* – J. V.] liudija Daukantą [...] vežusis savo *Istorijos žemaitiškos* rankraštį į Sankt Peterburgą, po to į Varnius ir turbūt į kitas gyvenimo vietas [...] Daukantas savo rankraščiu dar naudojosi apie tris dešimtmečius“ (p. 351).

Kaip minėta, vienas iš tyrimo tikslų buvo įvertinti Daukanto kalbos politiką ir ideologiją. Nors rašybos orientacija į Rytų Prūsijos tekstus akivaizdi, monografijos autorius atkreipė dėmesį, kad ir šis lietuviškų raštų variantas Daukantui atrodė *nebepakankamas*. Rygos periodu Daukantas nuo ankstesnės, *Darbuose* išreikštos orientacijos į kadaise buvusių išdailintą kalbą pereina prie kalbos gryninimo idėjos, kitaip tariant, „ne anksčiau kalba buvo išpuoselėta, o bus išpuoselėta ateityje“ (p. 271).

Trečiajame skyriuje „Paralelių pėdsakai: ‘Dikcionar. Milke’ (*DicM*), ‘De Du-

plicitate substantivi' (*DDS*) ir 'O Niewoli Łotiskiey' (*ONE*)“ remiantis trimis antraštėje nurodytais rankraščiais (pagal popieriaus rūšis jie priskirti Rygos periodui) tikslinamas *Istorijos žemaitiškos* datavimas – švarraštis pradėtas rašyti „bent 1831 m.“ (p. 363). Be to, įvertinus Daukanto ir Jurgio Platerio bendravimą bei jų ortografijos panašumus („Daukanto 5–6 ra rašybos derėjimas su Platerio ortografinėmis nuostatomis tiesiog stebina“, p. 364), nustatyta, kad dalis teksto, nuo maždaug 416r–422v, Daukanto rašyta apie 1833 m pirmąją pusę – tada Plateris gyveno Rygoje ir „galėjo tiesiogiai paveikti Daukanto rašybą“ (p. 364). *Istorija žemaitiška* baigta rašyti apie 1834ųjų vasarą. Taigi Subačius patikslino ligšiolinį šio veikalo datavimą (pavyzdžiui, *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* Vytautas Merkys rašė: „Kitos [Daukanto – J. V.] knygos: *Istorija žemaitiška* [apie 1836–38; *Lietuvos istorijos* pavadinimu išspausdinta 1893–97, naujausias leidimas 1995]“⁹).

Subačius nustatė ir rankraščio „O Niewoli Łotiskiey“ rašymo laiką – jį Daukantas rašė „apie pirmąją 1833 m. pusę ar šiek tiek vėliau“ (p. 372).

Ketvirtas skyrius „Nuorašų projekcijos: *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas* (*RPG*) ir *Gyvatos didžiųjų karvaidų* (*GDKr*)“ skirtas anoniminiams Daukanto nuorašams (rankraščių originalai neišlikę).¹⁰ Remdamasis jų ortografijos ypatybėmis, Subačius patvirtina jų rašymą Rygos laikotarpiu: „[j]ų rašybos derėjimas su paties Daukanto Rygos laikotarpio ortografijos nuostatomis yra įspūdingas – nurašytojas itin tiksliai kopijavo Daukanto rankraščių rašybą“ (p. 417). Be to, monografijos autorius patikslino jų rašymo laiką – originalai veikiausiai turėjo būti rašomi paraleliai maždaug su *Istorijos žemaitiškos* p. 431–553 (t. y. tuo metu, kai rašyta 5–6 ryškioji jos atkarpa). Be to, Subačius priėjo išvadą, kad *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas* parašytas anksčiau už *Gyvatos didžiųjų karvaidų*. O stiprėjantys anoniminio nurašytojo įgūdžiai kopijuoti Daukanto ortografiją rodo, kad nuorašai daryti priešinga tvarka – pirma nurašyta *Gyvatos didžiųjų karvaidų*, paskui *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas*.

Paskutiniajame skyriuje „Pabaiga“ Subačius apibendrina monografijoje pateiktų tyrimų rezultatus: *Istorijos žemaitiškos* rašybos lūžius ir ryškiąsias atkarpas, Daukanto rašmenų rinkinį, rašybos bruožus. Akcentuota, kad Dau-

⁹ Žr. <https://www.vle.lt/Straipsnis/Simonas-Daukantas-63628>.

¹⁰ Nuorašą *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas* *Lietuvių bibliografija* datuoja 1846 m., tačiau Bončkutė yra nustačiusi, kad ir jis rašytas Rygos laikotarpiu (Roma Bončkutė, „Simono Daukanto vertimų ir sekimų rankraščiai“, *Lituanistica* 4[20], 63–75).

kanto „taisyklės labai *nenusistojusios, varijuojančios*, dažnai žemo apibendrinimo laipsnio, susijusios su konkrečiomis leksemomis, neorientuotos į plačius fonetinius apibendrinimus“ (p. 433).

Nors monografijoje *karaliauja* ortografija, ne mažiau svarbus Subačiaus rekonstruotas Daukanto mąstymas apie kalbą. Rygoje rašyta *Istorija žemaitiška* buvo „lietuvių kalbos galybės propaganda: svarbi išvaizda, o konkreti šneka ar ortografija – tik jos šešėlis“ (p. 442). Kitaip tariant, Daukanto rankraštis turėjo reprezentuoti lietuvių tautą ir jos kalbą, o skaitytojui patogi vienoda ortografija nebuvo svarbi, jos suvienodinimas nebuvo Daukanto prioritetas. Subačiaus teigimu, „Daukantas pasirodo visų pirma kaip politikas, istoriją ir kalbą naudojęs lietuviškumo politikai skleisti“ (p. 274).

Kaip ir dera solidžiam darbui, monografijos pabaigoje pateikti literatūros, šaltinių, bendrųjų ir gramatinių santrumpų sąrašai, asmenų rodyklė, knygą iliustruojančių Daukanto laikų Rygos vaizdų sąrašas ir santrauka anglų kalba. Taigi skaitytojo patogumui, regis, nieko neturėtų trūkti. O autoriaus meistriškai valdoma plunksna užtikrina skaitymo malonumą. Labai taikliai monografijos keliamą išpūdį yra nusakęs recenzentas Pēteris Vanags: „Po knygos skaitymo pasijunti lyg ir pats buvęs šalia Simono Daukanto, matęs jo kruopštų triūsą prie rankraščių, girdėjęs jo samprotavimus ir abejones“. Su Daukanto Rygos ortografijos ir jo mąstymo apie kalbą istorija geriau pažįstame ir lietuvių kalbos, ir tautos istoriją.